

RECENZÍÓ

Mobilitás és integráció

Kovács Imre (szerk.) (2020): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum

FÓNAI MIHÁLY¹

A kötet szerzői a Társadalomtudományi Kutatóközpont munkatársai, és a hozzájuk „erős” és „gyenge” kötésekkel kapcsolódó kutatók, akik részben a kutatásaik témái, részben az ebből is eredő személyes kapcsolatok révén tagjai egy „láthatatlan kutatócsoportnak” – ez a fajta hálózati kapcsolódás a kötet egyik erénye; a szerzők egy része az „integrációs” kötetben is publikált.²

A kötet felépítésén és tematikai, részben metodikai sokszínűségén érződik, hogy szerkesztési elvére az „integrációs” kötet³ sok szempontból második köteteként tekinthetünk. Mit értek ez alatt? Az „első kötet” fogalmazza meg vagy foglalja össze azokat a teoretikus kérdéseket (integráció, az integráció szintjei, az integrációs csoportok jellegzetességei), melyekre a mobilitással foglalkozó, jelen kötet is épül. Ez nem jelenti azt, hogy a mobilitás

jelenségeit elemző írások ne alapoznának elméleti előzményekre, modellekre. Mégis megfogalmazható, hogy ez a kötet inkább empirikus karakterű, a mobilitásnak a társadalmi egyenlőtlenségekkel és a társadalmi integrációval összefüggő kérdéseit azok speciálisabb aspektusaiban vizsgálja. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szerzők ne alapoznának az elméleti irodalomra, ismert modellekre és kutatási előzményekre – ez megtörténik minden egyes fejezetben. Hogy ne legyen hiányérzetünk,

¹ Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; Humán Tudományok Doktori Iskola, e-mail: fonai.mihaly@law.unideb.hu

² A kutatások és a kötet az MTA Kiválósági Együttműködési Program (KEP), Mobilitás Kutatási Centrum keretében készültek.

³ Kovács Imre (szerk.): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 2020.

RECENZÍÓ

néhány tanulmány (például a mobilitás érzékeléséről szóló, az integráció 2015-ös és 2018-as helyzetét összehasonlító, vagy a térbeli mobilitást elemző) a szükséges szinten foglalkozik a „klasszikus” mobilitási elméletek, fogalmak, folyamatok elemzésével és vizsgálatával. A tanulmányok, melyek fő erénye az erős empirikus karakter, elsősorban azokra az elméletekre és kutatási kontextusokra fókuszálnak, melyek az ismertetett kutatás, kutatási eredmény szempontjából a leginkább adekvátnak tekinthető.

Az eredmények olykor sokkolóak, a mobilitási folyamatok is besimulnak a kialakult rendszerintegrációba, mintha a mobilitási folyamatokat és jelenségeket, esélyeket is jelentős mértékben a rendszerintegráció és a politika alakítaná. Természetesen a szerzők az általuk vizsgált területeken több tényező, ok hatását elemzik (térbeli mobilitás, lakásmobilitás, a munkaerőpiac szerkezete, a nemek térbeli és társadalmi mobilitásának a változásai, kapcsolati tőke és mobilitás stb). A kötet olyan kérdésekkel is foglalkozik, melyek specialitásuk miatt nagy érdeklődésre tarthatnak számot, így a szociális munka intervenciói, a börtönből szabadulók integrációja, az új diaszpóra és a bevándorlók önkéntes munkája. Ezek a témák izgalmassá teszik a kötetet, de nem feszítik szét az integrációs keretekben tárgyalt mobilitási folyamatok elméleti és empirikus kontextusait.

Az „integrációs” kötethez hasonló a hiányérzetem, ez az oktatás és a felsőoktatás elemzésére vonatkozna, hisz mindkettőnek komoly szerepe van a mobilitásban (és az integrációban) is. Konkrétabban kellett volna utalni a romák helyzetére, az ő társadalmi mobilitásuk és integráltságuk problémáira is.

A kötetet a „szociális” szakmák és kutatók mellett az érdeklődő laikusoknak ajánlom, valamint mindazoknak a döntéshozóknak, akik valamilyen módon hatást gyakorolhatnak a társadalmi mobilitás intézményes formáira és a mobilitási csatornák működésére.

A kötet a következő blokkokból épül fel: Mobilitás és integráció; Területi mobilitás; Vissza a társadalomba; Határon innen, határon túl.

A „mobilitás” kötet első fejezetének a címe: *Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése* (Huszár Ákos és Szabó Andrea).

A tanulmány fő kérdése, hogy mennyiben függ az egyének politikai pártállásától a saját társadalmi helyzetük alakulásának az érzékelése. Ennek előfeltevése, hogy nem magyarázható kizárólag az egyének objektív életfeltételeinek az alakulásával, hogy javulónak vagy romlónak érzik a társadalmi helyzetüket, másrészt az, hogy a társadalmi pozíció, illetve a társadalmi pozíció változásának megítélésében jelentős szerepe lehet a politikai hovatartozásnak, egészen pontosan a politikai preferenciáknak. E kérdések megítélésében és értelmezésében nagy szerepe van az „érzeteknek”, így például annak a megítélésében, hogy a társadalomban a mobilitási csatornák zártak vagy nyitottak-e mindenki számára. Ennek az érzetét a politikai hovatartozás

RECENZÍÓ

jelentős mértékben alakíthatja, kormánypárti szavazók sokkal inkább érezhetik az előrelépés lehetőségét, mint az ellenzéki táborba tartozók.

A szerzők a szükséges elméleti, fogalmi, módszertani kérdéseket is megválaszolják, elemezve a mobilitás különböző típusait, valamint az objektív és a szubjektív mobilitást. A szubjektív mobilitás fakadhat a tényleges mobilitásból, de annak érzékeléséből, és abból, hogy milyen tényezők hatnak a mobilitás érzékelésére, beleértve a társadalmi-politikai attitűdöket és a politikai állásfoglalást is. A szerzők feltevése is az, hogy a mai Magyarországon a politika által meghatározott értékválasztás befolyásolja a mobilitás szubjektív érzékelését.

A kutatási eredmények (a szerzők és más kutatók eredményei egyaránt) jelentős mértékben igazolták ezeket az elvárásokat, a mobilitás szubjektív mutatói szerint a rendszerváltás óta soha nem volt olyan magas azoknak az aránya, akik úgy vélik, javult a társadalmi pozíciójuk, mint a mostani időszakban. A tíz évvel ezelőtti pozícióhoz mért szubjektív mobilitás kapcsán leginkább azok érzik azt, hogy javult a társadalmi helyzetük, akik támogatják a kormánypártokat. Az ellenzéki pártok támogatói közül az MSZP és a DK támogatói esetében a párthovatartozás pozitív hatással van az intergenerációs szubjektív mobilitás érzetére, és nem szignifikáns az intragenerációs mobilitásával. A liberális, zöld ellenzék esetében (LMP, Momentum) az intergenerációs mobilitás érzete nem szignifikáns, az intragenerációsé igen (és pozitív összefüggésű). A Jobbik támogatóinál sincs szignifikáns kapcsolat a szülőkhöz viszonyított mobilitás esetében. A saját tíz évvel korábbi pozícióval történő összehasonlítás és a Jobbikhoz tartozás között negatív összefüggés figyelhető meg, egyértelműen az elmúlt tíz év veszteségeinek tekintik magukat.

A szerzők szerint kiinduló hipotézisüknek megfelelően azok érzik leginkább úgy, hogy javult a társadalmi helyzetük, akik támogatják a kormánypártokat. Ez a hatás az összes bevont faktor közül a legerősebbek között van. Ugyanakkor ez nem a korábbi saját helyzettel való összehasonlításra hat (azaz a szubjektív intragenerációs mobilitásra), hanem a szülők helyzetével való összehasonlításra (a szubjektív intergenerációs mobilitásra).

A kötet második fejezete a nemek közötti mobilitási egyenlőtlenséget vizsgálja: *A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között. Közeledés vagy távolodás?* (Huszár Ákos, Balogh Karolina, Győri Ágnes).

A tanulmány azt mutatja be, hogy a származás mennyiben határozza meg az egyének társadalmi helyzetét a mai Magyarországon, és van-e ebben különbség a nemek között. A nemek közötti különbségekben sajátos helye van a társadalmi mobilitásnak. Ezek között az egyenlőtlenségek között a munkaerőpiaciaknak van nagy szerepe, mely kihat a jövedelmekre, a fogyasztási lehetőségekre és a szabadidős tevékenységekre is. A férfiak előnye a magasabb munkaerőpiaci részvétel mellett a magasabb presztízsű és kedvezőbb jövedelmi helyzetű foglalkozási csoportokban

RECENZÍÓ

is megfigyelhető, továbbá az azonos munkakörben dolgozók esetében is markáns a különbség a bérekben, a nők hátrányára.

Magát a mobilitást illetően az figyelhető meg, hogy az ezredfordulóig évtizedeken át a férfiak felfelé irányuló, és a nők lefelé irányuló mobilitása volt a jellemző, ez az ezredforduló után változott, a felfelé irányuló mobilitás a nők körében lett magasabb, miközben a lefelé irányuló mobilitásban eltűntek a nemek közötti különbségek. Ennek egyik magyarázata az, hogy a lányok többségbe kerültek a gimnáziumi és a felsőoktatási továbbtanulásban.

Bár az abszolút mobilitási mutatók a nők esetében kedvezőbbek, és csökkentek a foglalkoztatási egyenlőtlenségek is, a nők kedvezőbb mobilitási mutatói a társadalomszerkezet középső szegmensében zajló mozgásokból fakadnak, a foglalkozási hierarchia felsőbb szintjein kisebb különbségek tapasztalhatók a nők és a férfiak mobilitása között. Igen fontos, hogy a foglalkozási pozíciók esélyhányadosai alapján a kedvezőbb családi háttér a nők esetében nagyobb védettséget jelent. A magasabb pozíciójú szülők gyermekei közül a lányoknak kisebb esélye van arra, hogy a foglalkozási hierarchia aljára kerüljenek.

Ettől eltekintve a nőknek a foglalkozási szerkezet alsó, illetve felső szegmensében tapasztalható hátrányos helyzetét a mobilitási folyamatok nem enyhítik, hanem súlyosbítják (a nők a középső szegmensekben mobilabbak). A relatív mobilitási esélyek alapján azt fogalmazzák meg a szerzők, hogy a férfiaknál a „plafon” mutatkozik „ragadosabbnak”, a nők esetében pedig a „padló”, ami a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradását jelzi, azaz a férfiaknál a privilegizált társadalmi helyzet öröklődése nagyobb mértékű, mint a hátrányos pozícióké – a nőknél ez fordítva van (55. o.).

A harmadik fejezet címe a *Magyar társadalom integrációja 2015, 2018* (Gerő Márton, Hajdu Gábor, Kovách Imre, Kristóf Luca, Szabó Andrea).

A tanulmány kettős célja a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció 2015 és 2018 közötti változásainak az elemzése, és az integrációs modell (melyet a kutatócsoport korábban dolgozott ki, és melyre a kötet írásainak az elemzése vonatkoznak) további alkalmazhatóságának a vizsgálata. A kutatás keretének a szerzők azt választották, hogy összehasonlították a kormányzat manifeszt társadalompolitikai céljainak a teljesülését (öt területen) adatelemzésük eredményeivel.

A *munkahelyteremtés* a NER szilárd pilléreként fogalmazódott meg, a munkaalapú társadalom jegyében. Ennek megvalósítására több intézkedést is hoztak (adókedvezmények, közmunkaprogram, a nyugdíjrendszer átalakítása), melyek a tízéves gazdasági konjunktúrával együtt növelték a foglalkoztatást, ám a munkaerőpiac strukturális egyenlőtlenségei fennmaradtak. A *jövedelmekre és a munkabérekre* a Nemzeti Együttműködés programja (NEP 2010) külön nem tért ki. A jövedelmeket az adórendszer átalakítása (egykulcsossá) és a Munka Törvénykönyvének a szabá-

RECENZÍÓ

lyozási változásai hatottak (a munkafeltételek és az alkuerő hátrányos változásaival a munkáltatók szempontjából). A munkajövedelmeket elsősorban a korszakban megfigyelhető gazdasági növekedés és a munkaerőhiány alakította. A *középosztály erősítése* is a kormányzat deklarált célja volt. Ez leginkább a családpolitika eszközrendszerén keresztül valósult meg (adókedvezmények, CSOK), amit összekötöttek a demográfiai válság kezelésére tett lépésekkel. Ezek a kedvezmények azonban az alacsonyabb jövedelműeket és a munkaviszonnyal nem rendelkezőket kevésbé segítették. A *nyugdíjak* kapcsán a nyugellátások védelmét, a nyugdíjak vásárlóértékének a megőrzését és egy komplex szolgáltatórendszer kiépítését tűzték ki célul. A bekövetkezett változások között szólni kell a magánnyugdíjpénztárak államosításáról, és a különböző kedvezmények (kor, szolgálati) és a rokkantnyugdíj kivezetéséről. Növekedtek a nyugdíjasok közötti jövedelmi egyenlőtlenségek is, a felsőkorlát eltörlése következtében. A nyugdíjasok több esetben kaptak egyszeri, adományjellegű többletjuttatást. A *szegénység felszámolása* a 2010-es kormányprogram egyik kiemelt témája volt. Ennek kapcsán említi a NEP a területi és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, emellett szól a mélyszegénység kezeléséről, a kistelepülések és a cigányság helyzetéről. A szociálpolitikai váltás irányát jelzi, hogy a segélyezés helyett a munkához jutás esélyének a biztosítása fogalmazódott meg célként. A megvalósult társadalompolitika a középosztály felső csoportjainak a megerősítésére irányuló szándékot mutatják, mely mögött az elitcsere szándéka, a társadalmi, politikai és hatalmi stabilitás biztosítása húzódik. Ennek sajátossága, hogy a szociálpolitika forrásainak jelentős részét az új felosztási rendszer az alsó társadalmi szegmensekből a társadalmi közép- és felső rétegekhez pumpálja.

E folyamatokat a szerzők összevetették a 2700 fős mintán végzett kutatás empirikus eredményeivel, melyek a magyar társadalom integrációs csoportjait reprezentálják (az integrációs csoportok teoretikus és empirikus körülhatárolását is a kutatócsoport végezte, melynek eredményeit a 2017-es tanulmánykötet foglalja össze). A szerzők az empirikus kutatások eredményei alapján a következőket fogalmazzák meg. Az integrációs csoportok 2018-ban is világosan elkülönülnek egymástól, nem lehet beszélni a távolságok jelentős csökkenéséről. Az integrációs csoportok fontos jellemzője a munkához jutás és a munkaintenzitás – a kormányzati szándéknak megfelelően 2015-höz képest jelentősen növekedett a munkaerőpiacon jelen lévő csoportok aránya. Az erőteljes bér- és jövedelemnövekedés ellenére a kirekesztett csoportok mérete nem csökkent, 2015-ben 20% alatt volt, 2018-ban közelítette a 30%-ot.

A szerzők szerint 2015 és 2018 között a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció csekély mértékben módosult, a NER valóságosan működő rendszerré vált, a társadalom politikai integrációja jelentős mértékben felerősödött. A középrétegek megerősítésére hozott intézkedések hozzájárulhattak a kirekesztettség észlelésének kisebb csökkenéséhez és a közintézmények iránti bizalom valamelyes növekedéséhez.

RECENZÍÓ

hez. Az integráltság csekélyebb, de kitartó erősödése a társadalom felső kétharmadában az alsó egyharmad elmélyülő társadalmi dezintegrációjával jár együtt. (89. o.)

A kötet negyedik tanulmánya a társadalom politikai integrációját elemzi: *A magyar társadalom politikai integrációja* (Szabó Andrea és Gerő Márton).

A szerzők megfogalmazzák, hogy szándékuk szerint azt a folyamatot akarták megragadni, melyben a politikai rendszer eszközeivel létrehozzák azokat a mechanizmusokat és interakciókat, amelyek újraterektik az emberek együttélésének feltételeit, valamint alárendeli a társadalmat a politikai alrendszer működtetésének. Az integrációs mechanizmusok három szintje közül (társadalmi szintű, rendszerszintű és személyközi, Habermas alapján) a rendszerszintű integráció egyik, de nem kizárólagos formája a politikai integráció. Ennek kapcsán véleményük az, hogy Magyarországon a politika önálló integrációs tényezővé vált, ami „túlmege” a társadalomban kialakuló törésvonalakat megjelenítő pártok korábbi modelljén és gyakorlatán.

A tanulmány részletesen elemzi Habermasnak a Rendszerre és az Életvilágra vonatkozó elméletét, mint értelmezési keretet. Ismert, hogy míg a Rendszerben a hatékonyság (cél-racionalitás), addig az Életvilágban a kölcsönös megértés (kommunikatív racionalitás) koordinálja a cselekvéseket. Az életvilág a kultúra, a társadalom és a személyiség három strukturális alkotóeleméből épül fel. Mivel a rendszer legitimitását az életvilág adja, a rendszerintegráció a „tartalmilag diffúz tömegjólalítás” kialakítására, a tömeges méretű, feltétel nélküli rendszertámogatás létrehozására törekszik, a formális demokrácia intézményein keresztül. Magának a politikai integrációnak a leírására hét dimenzió vehető figyelembe (a közösségtípus, a cselekvési dimenzió, az ideológiai dimenzió, az objektivitás és percepció, a mentális, a földrajzi és az időbeli összetartozás).

A számos teoretikus kérdést és empirikus eredményt elemző tanulmánynak néhány, a politikai integráció helyzetét és sajátosságát jellemző állítását ismertetem. Ezek egyike szerint a rétegződési sémák és a különböző szociodemográfiai tényezők sem együtt, sem külön nem magyarázzák a politikai integráció dimenzióinak a változásait. A folyamat középpontjában a politikai vezérek állnak, akiknek a teljesítménye, kommunikációs hatása befolyásolja azokat az értékeket, normákat és identitásokat, amelyek kialakítják a különböző politikai közösségeket és értékcsoportokat. A politika társadalmat integráló ereje az érzelmi jellegű, ideológiai politizáláson alapul, és a politikai polarizáció elvén működik.

A politikai integráltság különböző területei és szintjei eltérő módon érintik az integrációs csoportokat és az értékklasztereket – a felülintegrált csoportok élesen elkülönülnek a többitől, egyben integráltságuk foka is magas, míg a többi integrációs csoport „vegyes”, ideológiai karakterét, részvételét és szervezettségét tekintve is. A felülintegrált csoportok pártpreferenciája a leginkább koncentrált, a kormánypártok irányába (126. o.). A „komplex politikai integráció” fenntartása a veszély-

RECENZÍÓ

érzetre és az ellenségképre épül, melynek következtében a saját tábor lojalitása és kohéziója fennmarad, polarizálja a politikai cselekvést és kommunikációt, továbbá elidegeníti azokat, akiknek nincsenek eszközei a polarizált térben való pozicionáláshoz (129. o).

A kötet ötödik tanulmánya a területi mobilitás szemszögéből közelít az integrációhoz: *Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai* (Csizmady Adrienne, Győri Ágnes, Kőszeghy Lea, Rácz Attila).

A szerzők abból indulnak ki, hogy Magyarországon a kialakult és a rendszerváltás után stabilizálódott térbeni-társadalmi különbségek csak lassan változnak. A térbeli mobilitás éppen az ilyen típusú egyensúlytalanságokat és a területi egyenlőtlenségeket lenne hivatva csökkenteni. Ezt azonban közvetlenül is korlátozza a lakásmobilitás alacsony szintje, ami a munkavállalási célú mobilitásra is hat. A tanulmányban a szerzők három csoportot különböztetnek meg, a „tágabban mobilakat”, a „lokálisan mobilakat” és a „településen belül mobilakat”.

A területi különbségeket többek között a gazdasági fejlettséggel és az ott élők társadalmi összetételében mutatkozó különbségekkel szokták mérni. Magyarország gazdasági-társadalmi térszerkezetének változása útfüggő – vagyis a múlt jelentősen meghatározza a jövő lehetséges kimeneteit – a különbségek csak lassan, hosszú távon csökkenthetők. A területi különbségek alapján egy évtizedek óta meglévő kelet-nyugat és észak-dél tengely mutatható ki, a budapesti várostérség kiemelkedő szerepével.

A hazai területi egyenlőtlenségeket csökkentő területi mobilitás egyik akadályá a magyar lakásrendszer tulajdoni formáiban keresendő, ami a magántulajdonú lakások meghatározó súlya miatt korlátozza a mobilitást. Ehhez járul hozzá az önkormányzati bérlakások alacsony aránya. Ugyanakkor a magánlakást bérlők a magasabb státuszúak közül kerülnek ki, és az ő térbeli mobilitásuk is magasabb.

A területi mobilitásra a munkaerőpiac is hat, hisz mindenki az álláshelyek irányába „mobil”. Az ország gazdasági-térbeli struktúrája miatt a régiók között nagy különbség alakult ki a munkaerő-kereslet és -kínálatot illetően, ám például épp a lakáspiac immobilitása (és a jövedelmi különbségek) miatt a munkaerőpiaci vonzás önmagában nem indítja meg a térbeli mobilitást. A kutatók a települések és a térségek három típusát különböztetik meg, az erős centrumokhoz kapcsolódó településeket, melyek felzárkóznak a centrumukhoz, az idősebb átmeneti övezet településeit, melyek lakói kevésbé mobilak, és a fiatalos, hátrányos településeket, ahol kevés a munkalehetőség. A belső vándorlás a kisebb településektől a nagyobbak, a fejletlenebb térségekből a fejlettek felé irányul, ám a hazai, mérsékelt mobilitási hajlandóság miatt a vándorlás nagy része megyéken belül történik, és hasonló a helyzet az ingázást illetően is. A foglalkozási célú ingázásban térbeli eltérések is megfigyelhetők, ami a településhálózat sajátosságaiból is fakad, az Alföldön az ingázók inkább

RECENZÍÓ

a nagyobb települési központokba járnak dolgozni, míg a Dunántúlon a kisebb városoknak is lehet munkaerőpiaci vonzása.

A szerzők úgy látják, hogy a jobb helyzetű integrációs csoportokba tartozók éppen helyzetükből adódóan választhatnak, hogy milyen módon és hol akarják a családjuk helyzetét tovább javítani, erősíteni. Nincsenek rákényszerülve a mobilitásra, hiszen vagy a legjobb pozíciókba születtek, vagy mobilitás útján érték el azt. A közepesen integrált csoportokban mobilak és nem mobilak egyaránt megtalálhatók. A dezintegrált csoportokat pedig megköti és mobilitásukat hátráltatja helyzetük (163. o.).

A hatodik tanulmány címe: *Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás* (Dávid Beáta, Albert Fruzsina, Huszti Éva).

A tanulmány a személyes kapcsolatok legbelsőbb körét, a „bizalmas beszélgetési hálózatokat” vizsgálja a földrajzi mobilitás szempontjából. A földrajzi mobilitás azt veti fel, hogy mi történik a lakóhely megváltoztatása esetén a korábbi kapcsolatokkal, azok hogyan alakulnak át a kapcsolattartás módját illetően (például az infokommunikációs technológiák alkalmazásával), illetve milyen új kapcsolatokat szerez az egyén az új lakóhelyén. A földrajzi mobilitás következménye lehet a kapcsolatok, az elköteleződés és az érzelmi közelség hiánya. A költözés gyakran vezet a kapcsolatok felbomlásához, és aláássa a közösségek társadalmi tőkéjét. Ugyanakkor az individualizációs hipotézis alapján a korábbi, lazuló erős kötéseket a mobil életmódhoz jobban illeszkedő gyenge kötések (nagyobb száma) váltja fel.

A szerzők empirikus elemzésük alapján azt látják, hogy a 2018-as adatok alapján a 2000-es évek elejétől már megfigyelt trend részben folytatódott: tovább csökkent a rokon bizalmasok száma, de az eddigi megfigyelésekkel szemben, mivel már nem nő a nem rokon bizalmasok száma, a bizalmas kapcsolathálózat összmérete szűkül. Ennek nem mond ellent, hogy a nem rokon, főleg barát bizalmasok dominanciája a 2018-as adatok szerint össztársadalmi jelenséggé vált. A bizalmasok számára azonban önmagában a földrajzi mobilitás nem gyakorol szignifikáns hatást, bár az immobilak körében a rokonok aránya valamelyest magasabb a bizalmas kapcsolathálózatban (ami érthető, hisz ők könnyebben elérhetőek).

Bár a bizalmas kapcsolathálózat kiterjedtsége, mérete nem különbözik a mobil és a nem mobil népesség között, a földrajzi mobilitás hatása is megfigyelhető, hisz a mobil személyek bizalmasai között kétszeres a nem azonos településen élő személyek száma a nem mobilakéhoz képest, és ez az arány a nők, a középkorosztály, valamint az iskolázottabb csoportok esetében, illetve a falvakban élők körében még magasabb. A magasabb státuszúak jobban fenn tudják tartani a távolabb élő kapcsolataikat is, míg a rosszabb helyzetben élő mobil személyek bizalmas hálózata inkább a helyben megtalálható kapcsolatokból áll (194. o.).

RECENZÍÓ

A hetedik tanulmány az ingázás és a nemek kapcsolatát vizsgálja: *Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség? Az ingázási időre ható tényezők és változások 1990 és 2011 között Magyarországon* (Bakó Tamás, Kálmán Judit).

A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek kialakulásához és fennmaradáshoz hozzájárul az egyének mobilitása, vagy annak a hiánya. Ennek egyik vetülete az ingázás, ami abból következik, hogy a munkaerő és a munkahelyek eloszlása térben nem egyenletes, erre megoldást a költözés vagy az ingázás jelent. Az utóbbi időkben Magyarországon a nők a megtett távolságban és az ingázásra fordított időben is közeledtek a férfiakhoz, ebben csökkent a két nem közötti egyenlőtlenség.

A közgazdaságtani megközelítés szerint az ingázás egy választás, mely racionális, ha a jobb lakáskörülmények, vagy az előnyösebb munkalehetőségek, a magasabb bérszínvonal kompenzálják a vele járó fáradságot. Gyakori érv, hogy a hosszabb ingázási időért a magasabb bérek vagy az alacsonyabb külvárosi lakásárak kompenzálnak. A nemzetközi szakirodalom szerint a lakáspiaci körülmények hatása mellett a nemek szerint is különbség van az ingázásban, a férfiak, apák hosszabban és nagyobb távolságot utaznak a munkába. Az alacsonyabb női ingázás részben az anyaságukra vezethető vissza („motherhood penalty”), továbbá az ingázást az alacsonyabb női munkaerőpiaci részvétel és az alacsonyabb bérek is befolyásolják, hisz az ingázással elérhető bérnövekményük is alacsonyabb, ezért a „tipikus női munkahelyek” a lakóhelyekhez közelebb vannak, ráadásul a „női szektorok” (egészségügy, oktatás, kereskedelem, szolgáltatások) is egyenletesebben oszlanak el a lakóhelyek környékén.

Részben a népszámlálási adatbázisok elemzése alapján a szerzők arra jutottak, hogy a nők mind a megtett távolságban, mind az ingázásra fordított időben elkezdtek felzárkózni a férfiakhoz. A kornak és különösen a végzettségnek jelentős a szerepe abban, hogy ki válik munkanélkülivé, illetve foglalkoztatottá, ezért ezek az ismérvek alapvetően a szelekción keresztül hatnak az ingázási időre (220. o.).

A nyolcadik fejezetben a szociális munka intervenciók hatásáról olvashatunk: *A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra* (Rác Andrea).

A szerző álláspontja szerint a gyermekek védelme és a gyermek jól-lét, különösen a társadalom alsó szegmenseiben, szorosan összefügg a mobilitással. Tágabban, a szociális munka is küldetése szerint a társadalmi integrációt segíti elő a szociálpolitika rendszerében nyújtott szociális és gyermekjóléti ellátásokon és szolgáltatásokon keresztül. A professzionális segítő munka, benne a gyermekvédelmi munka hatékonyságát befolyásolja, hogy alacsony a társadalmi presztízse, a kliens és a szociális munkás kapcsolata formalizált, a kliensek problémáik jellegétől függően több szakemberrel és szervezettel lehetnek kapcsolatban.

RECENZÍÓ

A szerző kutatása alapján több, fontos megállapítást tesz; maga a kutatás csak lazábban kapcsolódik a szerzők többsége által elemzett KEP-adatfelvételhez. A fejezetben elemzett kutatási eredmények egy interjú kutatáson (30 szakemberrel) és egy, a szolgáltatásokat igénybevevő családok körében folytatott kérdőíves adatfelvételen (260 család), és az ugyanebben a körben folytatott interjú vizsgálaton (102 interjú) alapulnak. A megkérdezett szakemberek kiemelték, hogy a gyermekjóléti és a gyermekvédelmi rendszer hiányos, a kisebb településeken a szolgáltatások minősége és léte elmarad a városokban működő és elérhető szolgáltatásoktól. Kiemelték, hogy a hátrányos helyzetű kistépelüléseken az alapvető szociális problémákat, a szegénységet, a munkanélküliséget, a szenvedélybetegségeket, az iskolából való korai kimaradást, és a korai terhességet nem tudják kezelni. E területen szegényesek a munka- és szolgáltatási körülmények, az alacsony bérek és presztízs miatt nehéz munkatársakat találni.

A gyermekes családokat az ellátások, szolgáltatások ismeretéről és igénybevételeéről kérdezték. Az ismertség mindkét vizsgálati területen magasnak mondható, a hátrányos helyzetű településeken élő szülők 77,3%-a, a budapesti agglomerációban élő szülők 91,9%-a ismerte azokat. A lehetséges szolgáltatások igénybevételét vizsgálva elmondható, hogy az leginkább a rászorulókat éri el. Jellemzően a magukat romának vallók, a jövedelmi szegénységben élők, a súlyosan depriváltak, a községben élők, illetve az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők veszik igénybe a lehetséges szolgáltatásokat. A kutatás során arra is kíváncsiak voltak, hogy a társadalmi mobilitás lehetséges módjaként mennyire van jelen az elköltözési szándék a vizsgált családok körében. Azt tapasztalták, hogy minél több gyermekkel kapcsolatos ellátást vesznek igénybe a gyermekes családok, annál nagyobb valószínűséggel szeretnének elköltözni.

A szerző a következtések között megfogalmazza, hogy a kvantitatív és kvalitatív kutatási eredményeik alapján a gyermekjóléti rendszer szinte láthatatlan a hátrányos helyzetű kistérségekben élő szegény, kirekesztett családok számára. Ráadásul hiányzik a rendszerszemléletű megközelítés a családok támogatásában, hiányzik a kommunikáció és a partnerség a potenciális szereplők (szervezetek) között.

A kötet kilencedik tanulmánya a *Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában* címet viseli (Boza István, Csáki Anikó, Ilyés Virág, Köllő János, Kőműves Zsófia, Márk Lili, Mészáros Mercedes).

A börtönből szabadulóknak a társadalomba visszailleszkedése tipikusan integrációs kérdés és probléma, ez utóbbi azért, mert a visszailleszkedni akarók nehezen legyőzhető akadályokba ütköznek a munkaerőpiacon, ezt erősíti a korábbi, felhasználható kapcsolati háló gyengülése, valamint a munkáltatók és a munkatársak idegenkedése. A munkáltatók kockázatosnak tartják a szabadultak felvételét, amit úgy kezelnek, hogy olyan munkakörbe veszik fel az érintetteket, ahol a rossz döntésből

RECENZÍÓ

származó potenciális kár viszonylag kicsi, alacsonyabb bérezéssel biztosítják magukat a várt veszteségek ellen, és pontosabb információkra alapozzák a döntésüket. Ezek a kockázati megfontolások azt eredményezik, hogy a szabadulók nagyobb valószínűséggel kerülnek be egyszerű foglalkozásokba, projektjellegű tevékenységekbe és alkalmi munkába, mint a börtön előtt állók.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy elemzésükhöz a BVOP-statisztikák, az MTA KRTK Admin2 adatbázis, és több alapítvány jóvoltából alapos ismeretek halmozódtak fel, a hazai börtönviszonyokról számos elemzés született, kevesebb elemzés áll rendelkezésre a börtönhöz vezető útról. Ha a szabadultak (akik életük során már voltak börtönben) arányát vizsgáljuk néhány területen, azt láthatjuk, hogy a regisztrált munkanélküliek között az 1–8 éve szabadultak aránya 7,2% volt 2011-ben, a közmunkások között 2,1%, és a budapesti hajléktalanok között 3,7%, a vidéki hajléktalanok esetében 6,7%. Már ezek a számok is mutatják, hogy a fogvatartottak reintegrációja nem „ezoterikus probléma”, hisz például 2003 és 2011 között 80 ezer ember járt börtönben, családtagjaikkal együtt az érintett népesség háromszázezres lehet.

A szerzők az MTA KRTK Admin2 panel adatbázisát elemezték, mely öt kormányzati adminisztratív adatbázist egyesít (a fogvatartottak úgy azonosíthatók, hogy utánuk az állam fizet egészségbiztosítási járulékot, továbbá ismert az elzárás kezdete és vége). A fogvatartottak a szabadulás után kisebb mértékben voltak foglalkoztatva (23,21%), mint a megfigyelt időszakban (58,7%, ami a nem fogvatartott időszakra vonatkozik), rövid időszakra foglalkoztatják őket, és lefelé mozdulnak a foglalkozási hierarchiában. Csaknem 40%-ukat a közszféra, jelentős mértékben közfoglalkoztatási programjaiban alkalmazták. Összegezve, a szabadultakat jellemzően egyszerű feladatokra, alkalmi, szezonális és projektjellegű tevékenységekre, a munkanélküliek felé nyitott, instabil állásokra, rövid munkaviszonyok keretében alkalmazzák.

A kötet tizedik fejezetében a diaszpóráról olvashatunk: *Magyar diaszpóra és az anyaország. Diaszporizáció és diaszpórapolitika* (Papp Z. Attila, Kovács Eszter, Kovács András).

A diaszpórák kutatása az 1960-as években kezdődött, a diaszpórapolitikaké csak az elmúlt negyedszázadban, amit a migrációs folyamatok felgyorsulása mellett a telekommunikáció fejlődése is magyaráz. A szerzők arra is utalnak, hogy a diaszpórapolitikákkal foglalkozó szakirodalom gyakran nem tesz különbséget a diaszpórák és a nemzeti kisebbségek között. Közép-európai és magyar vonatkozásban azonban a két csoportot el kell választani, a diaszpórák a migráció, míg a nemzeti kisebbségek határmódosítások és államok felbomlása következtében jönnek létre. A *diaszpórapolitikát* úgy definiálhatjuk, mint olyan kormányzati vagy kormányzati támogatást élvező kezdeményezést, programot, intézményt, törvényi szabályozást, amely a migráció által létrejött diaszpórák közösség megszólítását, megnyerését, támogatását szolgálja (304. o.). A diaszpórapolitikáknak három elméleti magyarázata alakult ki: a

RECENZÍÓ

strukturális-instrumentalista, az etnicista és a kormányozhatóságra (governmentality) épülő magyarázatok

A diaszpórapolitikák értelmezésén túl azok a célok alapján is tipologizálhatók, ennek alapján lehet beszélni kapacitásépítő, jogkiterjesztő és kötelezettségbehajtó modellről. A *kapacitásépítés* pillérei a szimbolikus nemzetépítés és az intézmények létrehozása. A *jogkiterjesztés* a diaszpóra politikai bevonását, és a diaszpóra számára biztosított szociális és polgári jogokat jelenti. A *kötelezettségeket behajtó* modell sajátossága a diaszpórában rejlő gazdasági és politikai jellegű erőforrások kiaknázása.

A szerzők bemutatják a magyar diaszpórapolitika történelmi előzményeit és a rendszerváltás utáni kormányok politikáját – ezek kapcsán hangsúlyozzák, hogy a diaszpórapolitikát a 2010 utáni Orbán-kormányok intenzív nemzetpolitikájának a részeként lehet értékelni, melynek központi narratívája a „nemzetegyesítés” (a diaszpóra teljes körű beemelése az egységes magyar nemzetbe). Ennek a 2010 után felgyorsuló kivándorlás ad kontrasztot, amit az ellenzéki pártok veszteség-narratívaként tematizáltak. A kormány diaszpórapolitikája is utal az új diaszpórára (a 2010-es évek kivándorlóira), ám az látszik, hogy a számukra indított programok felemásra sikerültek. A szerzők úgy látják, hogy a kormányzati politika leginkább kapacitásépítő és kiterjesztő.

A szerzők empirikus megállapításai a régi és az új diaszpórák jellemzésére és összehasonlítására irányulnak. A „rég” diaszpóra az elmúlt évszázadban, évtizedekben emigrált magyarokat jelenti, a magyar gyökerekkel rendelkezők számát 2-2,5 millióra teszik. Az „új diaszpóra” elsősorban az EU-s országokba történő kivándorlást jelenti az elmúlt 10-15 évben. Ennek a csoportnak a jellemzéséhez a tükörstatistikákon túl a 2016-os mikrocenzust használták a szerzők, eszerint a kivándorolt magyar népességben magasabb a férfiak aránya, a fiatalabbaké, és a magas iskolai végzettségűeké, jellemzően a kereskedelmi-szolgáltatási, ipari-építőipari és szak-képzettséget nem igénylő foglalkozásokban dolgoznak. A szerzőknek 2018-ban egy online kérdőívére 18 ezer személy válaszolt, ezek alapján jellemezték a diaszpóra egyes csoportjait. Klaszterelemzéssel három csoportot alakítottak ki, akik között lényeges különbségeket tapasztaltak a diaszpórához, a fogadó társadalomhoz, és Magyarországhoz való viszony alapján: az „elkötelezett diaszpóra vagy diaszpórizálódó közösségeket”, a „megszólíthatatlanokat”, és a „politizáló migránsokat”.

A kötet zárótanulmánya magyar bevándorlók jótékonyági munkáját elemzi: *Szolidaritás és társadalmi mobilitás. Magyar bevándorlók jótékonyága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben* (Feischmidt Margit, Zakariás Ildikó).

A szerzők Németországban élő magyarok migrációs tapasztalatait, és a nem európai menekültek támogatásában való részvételüket vizsgálják tanulmányukban. Kutatási kérdésük az, hogy a megkérdezettek hozzáállását az újonnan érkezett menekültekhez mennyiben határozzák meg saját küzdelmeik, kudarcuk és sikereik.

RECENZÍÓ

ik. E kérdéseket németországi magyarok által fenntartott Facebook-csoportokban meghirdetett online kérdőívvel és két városban készített interjúkkal vizsgálták, 639 kérdőívet és 15 interjút dolgoztak fel.

Más kutatók tapasztalatai alapján fogalmazódott az meg (Németországban), hogy a migráns háttérrel rendelkező személyek készségeit, tapasztalatait, kulturális kompetenciáit vegyék figyelembe a vándorok és a menekültek ellátásában, és vonják be abba a migrációs háttérűeket. A szerzők kutatásuk tervezésénél ezen túlmenően figyelembe vették a fogadó és küldő társadalmakhoz való viszony speciális jellemzőit, feltételezve, hogy a két országban fellelhető társadalmi tőkét, a két ország médiáinak fogyasztása, illetve a magyar pártpreferencia – szoros kapcsolatban állnak a válaszadók menekültek iránti szolidaritásával.

Lássunk néhány empirikus eredményt a kutatásból. A válaszadók 30,2%-a jó-tékonykodott élete során menekültek javára (önkéntes munka vagy adományozás) (4% nem válaszolt). A többség (27,2%) az úgynevezett migrációs válság idején vagy azt követően tette mindezt. Szubjektív társadalmi-gazdasági elégedettségük kimagasló. Transznacionális kapcsolataikat az jellemzi, hogy 44%-a magyarul is és németül is követi a médiát, 24%-uk több nyelven tájékozódik, és csak 8% azoknak az aránya, akikhez kizárólag a német nyelvű média jut el. A minta 16%-át csak magyar nyelvű médiafogyasztás jellemzi, míg 7%-uk semmilyen médiát nem fogyaszt. „Migrációtörténetük” és a német társadalomhoz való viszonyuk alapján a sikeres integrációs pálya és szociális mobilitás inkább az idősebb generációt jellemzi. Az újgenerációs, fiatal bevándorló magyarok a munkaerőpiaci bizonytalanság és a hétköznapi interakciókban tapasztalt ridegség ellenére a nagyvárosok vonzásáról és a bennük élvezett szabadságról beszéltek, a nagyvárosok multikulturális miliójével azonosulnak, ám ez azt is jelenti, hogy kötődéseik gyengébbek (343. o.).

A szerzők következtetése az, hogy a menekültek elfogadásának-elutasításának attitűdje és a fizetett segítő munka közötti kapcsolat erőssége hasonló az attitűdök és a jótékonykodás kapcsolatához. A menekültek elfogadása és a megsegítésükben való tevőleges részvétel mindkét típusú tevékenység esetében összefügg egymással. A segítségnyújtás fizetett és fizetetlen formája közel hasonló mértékű pozitív irányú összefüggést mutat az alany iskolai végzettségével, szubjektív anyagi jólétével, a német nyelvű média fogyasztásával és a menekültek felé mutatott elfogadással (352. o.).